

*Musayev Akif Fərhad oğlu,
iqtisad elmləri doktoru, professor,
AMEA-nın müxbir üzvü,
AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun
“İqtisadi tədqiqatların riyazi təminatı” şöbəsinin müdiri
Ünvan: H.Cavid pr.115, AZ1143, Bakı, Azərbaycan,
E-mail: akif.musayev@gmail.com;
Hacıyeva Elmira Nizami qızı, doktorant,
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti,
Azərbaycan-Avstriya Turizm Proqramı-koordinatör,
Ünvan: K.Rəhimov 822/23, AZ 1072, Bakı, Azərbaycan,
E-mail: e.hajiyeva@atmu.edu.az
© Musayev A.F., Hacıyeva E.N., 2020*

UOT 338.48

UNESCO ÜMUMDÜNYA MƏDƏNİ İRS SİYAHISINA DAXİL EDİLMİŞ OBYEKTİLERDƏ TURİZM VƏ ONUN İQTİSADİYYATA TƏSİRİ

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi – UNESCO ümumdünya mədəni irs siyahısına daxil edilmiş obyektlərdə turizm və onun iqtisadiyyata təsirinin öyrənilməsidir.

Tədqiqatın metodologiyası – müqayisəli təhlil, sintez, hesablama üsulları (ÜDM).

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – hal-hazırkı dövrdə UNESCO ümumdünya mədəni irsinə daxil edilmiş abidələrin dünyaya tanıtılmasının iqtisadiyyata təsirini öyrənir.

Tədqiqatın nəticəsi- turizm UNESCO ümumdünya mədəni irs obyektləri üzərindəki sosial-iqtisadi təsirə birbaşa təsir etmək gücünə malikdir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - tədqiq edilən problemlər və bir çox faktlar xüsusilə Azərbaycanda UNESCO abidələrinin iqtisadiyyata təsiri mədəni turizmin, ölkəni ziyarət edən turist sayının, ölkənin turizmdən əldə etdiyi gəlirin və ÜDM dərəcəsi ilə yaxından əlaqəli olduğu məlumdur.

Açar sözlər: turizm, mədəni turizm, UNESCO ümumdünya mədəni irs siyahısı, iqtisadi təsir.

GİRİŞ

Dünya iqtisadiyyatında daim inkişaf edən və dəyişən strukturu ilə turizm günümüzün ən dinamik sahələrindən birinə çevrilmişdir. Ölkələr dünya səviyyəsində artan turizm gəlirlərindən ölkə iqtisadiyyatına daha çox pay əldə etmək məqsədilə turizm sektorunun inkişafı və tələbin yaradılması istiqamətində siyasət yürüdürlər. Turizm, dünyanın əhəmiyyətli sektorlarından biri sayılır və gəlir, məşğulluq və ixracata böyük qatqı təmin edir.

Turizm bələdçiləri və ya qonaqpərvərlik sənayesi (otellər, restoranlar, barlar) kimi ictimaiyyəti birbaşa iş imkanı təmin edə bilər. Dolayısı yolla məşğulluq işə kənd təsərrüfatı, ərzaq istehsalı, yaradıcılıq sənayesi (incəsənət, musiqi) və pərakəndə (süvenirlər) kimi digər sahələr vasitəsilə yaranır. Qeyd etmək lazımdır ki, turizm sferası 260 milyon iş yeri yaratmışdır və bu da qlobal səviyyədə məşğulluğun təxminən 9%-ni təşkil etmişdir. Ümumdünya Turizm Təşkilatının verdiyi məlumatlara əsasən, dünya üzrə turistlərin sayı 1950-ci ildən 1995-ci ilə qədər 25 mln-dan 560 mln-a qədər artmışdır. Beləliklə, bu göstərici 22.6 dəfə artmışdır. Hesablamalara görə, dünya üzrə turist sayının 2020-ci ilə qədər 1602 mln-a çatacağı proqnozlaşdırılır.

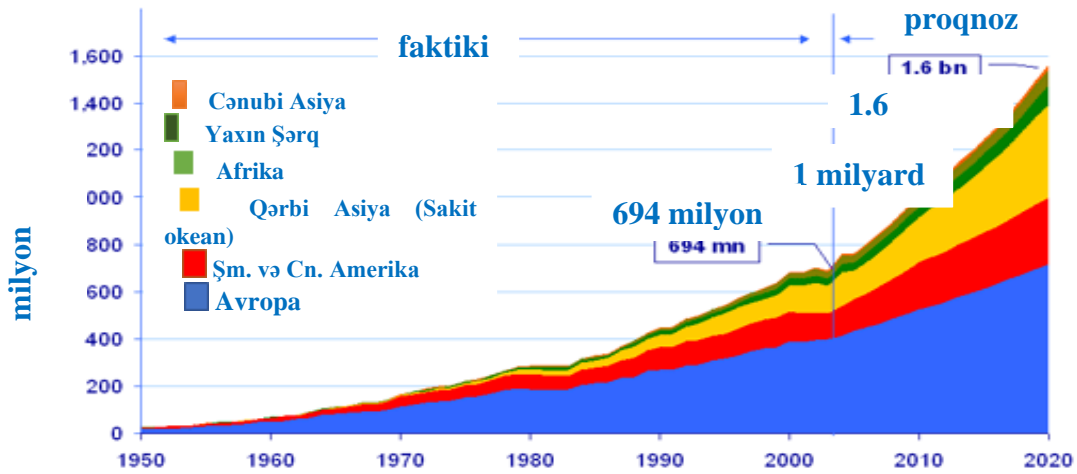
Məşğulluğun təmin edilməsi ilə yanaşı turizmin gətirdiyi əlavə investisiya və xərclər, su və enerji paylanması, yol və nəqliyyat xidmətləri, səhiyyə xidmətləri, mağazalar, istirahət və əyləncə və açıq hava obyektləri daxil olmaqla müxtəlif xidmətlər göstərə bilər. Hava limanları, yollar, məktəblər, xəstəxanalar və pərakəndə sahələr kimi infrastrukturun inkişafı yerli icmanı fayda ilə təmin etmək potensialına malikdir və daha çox malların və xidmətlərin istehsalı, ticarəti təmin etməklə iqtisadi inkişafa kömək edə bilər. Turizm dünya üzrə ÜDM-in 10%-ini, iş yerlərinin 1/12 hissəsini, ixracın 35%-ini təşkil təşkil edir.

Tədqiqatın əsas məzmunu

Beynəlxalq turizmdən əldə edilən gəlir 1995-ci ildə 399 mlrd \$, 1998-ci ildə - 444.7 mlrd \$, 2000-ci ildə 476 mlrd \$ təşkil etmişdi. 2020-ci ildə isə bu göstəricinin 2000 mlrd \$ həcmində olacağı gözlənilir. Ümumdünya Turizm Təşkilatının 2020-ci il Turizm vizyonuna görə, yeni minilliyin ilk iyirmi ilində böyük inkişaf olacaq. Belə ki, dünya üzrə turistlərin sayı 2010-2020-ci illərdə 38%, bu sayın 2030-ci ilədək isə 57% artaraq 2020-ci ildə 1 milyard 600 milyon, 2030-cu ildə isə 1 milyard 800 milyona çatacağı təxmin edilir. 2010-cu ildə bir milyard turistin 527 milyonu Avropaya, 195 milyonu Şərqi Asiya və Sakit okean, 190 milyonu Amerika, 47 milyonu Afrika, 36 milyonu Orta Şərq, 11 milyonu Cənubi Asiya, 2020-ci ilə görə, 1 milyard 600 milyona düşən turistlərin sayı 717 milyon Avrop, 397 milyon Şərqi Asiya və Sakit okean, 282 milyon Amerika, qalan Afrika (77 milyon), Yaxın Şərq (69 milyon) və Cənubi Asiyaya (19 milyon) səyahət edəcəkdir.

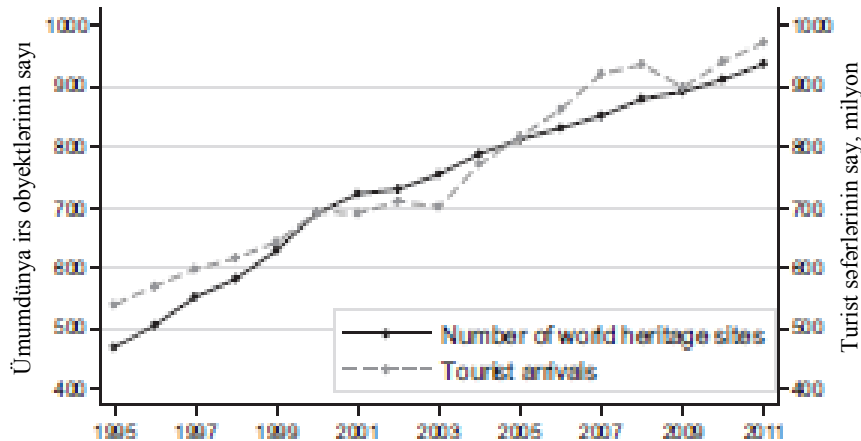
Ümumdünya Turizm Təşkilatının dünya üzrə turist səfərləri barədə verdiyi proqnoz aşağıdakı qrafikdə öz əksini tapmışdır:

AUDİT 2020, 4 (30), səh.45-55.
AUDIT 2020, 4 (30), pp. 45-55.

Ümumdünya Turizm təşkilatının 1995-2011-ci illərdə artan beynəlxalq səviyyədə turist səfərlərinin qrafiki aşağıdakı kimidir:

Dünya irs obyektlərinin sayı
Turist səfərləri

Beynəlxalq turist axınının 1995-ci ildə 598 milyondan çox olduğu göstərici 2010-cü ildə 940 milyona yüksəlmişdir. Beləliklə, hər il orta hesabla 4.7 % artım olmuşdur. Qrafikdən aydın olur ki, beynəlxalq səviyyəli turist axınının sayı ilə yanaşı UNESCO-nun ümumdünya mədəni irs siyahısına daxil edilmiş obyektlərinin sayı da sabit şəkildə artmışdır. 1995-ci ildə 468 olan bu say 2011-ci ildə 936-ya yüksəlmişdir, bu da o deməkdir ki, hər il orta hesabla 6 % artım olmuşdur.

Yuxarıda göstərilən qrafikdən qeyd edə bilərik ki, ölkə ərazisində UNESCO ümumdünya mədəni irs siyahısına daxil edilmiş obyektlərin sayının çox olması ölkəyə səyahət edən turistlərin sayının yüksəlməsinə və nəticədə, turistlər tərəfindən edilən xərclərin artmasına və beləliklə də, ölkə iqtisadiyyatı bundan faydalanacaqdır. Turist sayı artdıqca müxtəlif ölkə hökumətləri, özəl müəssisələr turizmi genişləndirməyə can atırlar. Bir çox tədqiqatçılar turizm

tələbatına təsir edən əsas elementləri araşdırıblar. Aparılan araşdırmaların nəticəsi olaraq, məxsusi təbii və mədəni elementlərə malik olan turizm destinasiyalar xarici ölkələrdən olan turistlər üçün əsas cəzbedici amildir. Beləliklə, mədəni və ya təbii məkanların turizm tələbinin artmasına səbəb olduğundan UNESCO-nun ümumdünya irs siyahısına daxil edilmiş məkanlar da xarici turistlər üçün də cəzbedici olmalıdır.

Turizm həyat tərzinin, tarixin və mədəniyyətin fəqli xüsusiyyətlərini nümayiş etdirərək cəmiyyətlərdə qurur və milli kimlik hissini yarada bilər. Turizm destinasiyalarını ziyarətçilər üçün daha cəzbedici və arzu olunan hala gətirməklə həm yerli turizm biznesinə dəyər əlavə edir, həm də dünya irsinin qorunması üçün maddi vəsaitin gəlməsini təmin edir. Beləliklə, turizm UNESCO ümumdünya mədəni irs obyektləri üzərindəki sosial-iqtisadi təsirə birbaşa təsir etmək gücünə malikdir.

Tarixi və mədəni miras nümunələri daşdıqları xarakterik dəyərlərlə əlaqədar olaraq müxtəlif ölkələrdən olan insanları özünə cəlb etmək qabiliyyətinə malikdirlər. Bir çox tarixi proseslər daxilində çoxlu yaşanmışlara malik bu unikal işlər özlərinə diqqəti cəlb etmək nəticəsində turizm üçün dəyərli obyektlər hesab olunur. Bəlkə də daşdıqları bu unikal dəyər, bir tərəfdən, onların yaşamına davam etməsinə, digər tərəfdən dünyanın bir çox yerindən insanların cəlb etməsinə səbəb olur. Ona görə də bu tarixi və mədəni miras nümunələri turizmə böyük töhfələr verir. İnsanlar yaşadıkları ölkədə olmayan başqa sivilizasiyalara aid olan daşınmaz mədəni miras nümunələrini görmək məqsədilə başqa ölkələrə səyahət edirlər. Buna görə də, bu mədəni aktivlər ziyarətçiləri özünə cəlb edir və turizm potensialının mühüm bir hissəsini təşkil edir.

Daşınmaz tarixi-mədəni miras nümunələrinin qorunması və dünyaya tanıdılmasında beynəlxalq səviyyədə mühüm rol oynayan təşkilat, şübhəsiz ki, UNESCO və onun tərtib etdiyi ümumdünya mədəni irs siyahısıdır. Beynəlxalq səviyyədə mühüm əhəmiyyət kəsb edən və bununla əlaqədar olaraq heyranlıq yaradan və qorunması vacib olan tarixi, təbii abidələr UNESCO-nun ümumdünya mədəni irs siyahısına daxil edilir.

Mədəni irs dedikdə, keçmiş nəsillərdən miras qalan, hazırki dövrdə qorunub saxlanılan və gələcək nəsillərə ötürülən hər hansı bir cəmiyyətin fiziki əsərlərini və maddi olmayan dəyərlərini formalaşdıran maddi və qeyri-maddi aktivləri nəzərdə tuturuq. İqtisadi baxımdan, bəzi mədəni irs aktivləri əsasən turizm vasitəsilə iqtisadi istismar üçün istifadə olunsa da, onların iqtisadi dəyərlərini qiymətləndirmək üçün ümumi yanaşma digər mallardan və xidmətlərdən fərqlənir. Əhəmiyyətli fərq onların bazara olan tələbatının vaxtında müəyyənləşdirilməsidir. Bu, insanların mədəni irs məkanlarını ziyarət edərək, istifadə və mühafizə etmək yolu ilə qeyri-bazar qiymətləndirmə üsullarından tətbiq etmək deməkdir. Miras varlıqlarının tarixi, estetik, təhsil, bədii və iqtisadi qatqıları baxımından faydasını əhəmiyyətli dərəcədə təsnifləşdirmək ehtiyacı qiymətləndirmə metodlarının tətbiqini zərurətə çevirdi. Bu üsullar mirasın qorunması və idarə olunması üçün pul dəyərlərini ictimai baxımdan qiymətləndirə bilməli və bu da irs layihələrinin qiymətləndirilməsi və qərar qəbul edilməsində istifadə edilə bilər. Hazırda mədəni irsin iqtisadi inkişafda əhəmiyyətli rol oynaya biləcəyi yaxşı başa düşülür. 1970-1980-ci illərdə UNESCO-nun 1972-ci ildə qəbul edilən “Ümumdünya mədəni

və təbii irsin qorunması haqqında” Konvensiyasından başlayaraq mədəni siyasət və iqtisadi inkişaf arasındakı əlaqələr haqqında geniş müzakirə edildi. Eyni dövrdə, Dünya İrs Konvensiyası və Burra Xartiyası, bir çox ölkədə mədəni irsin əhəmiyyətinə əsaslanaraq, mədəni irs üçün qorunma tədbirlərinin həyata keçirilməsinə resursların təyin edilməsi zəruriliyini qəbul etdi. Ancaq 1990-cı illərdə mədəni irs üçün qərar qəbul edilməsində iqtisadiyyata əsaslanan vasitələrdən istifadə imkanlarının müzakirəsi başlandı. Mirasın iqtisadi mənfəəti mədəniyyət siyasətində əsaslı bir konsepsiya olsa da, yalnız 1960-70-ci illərdə, Birləşmiş Krallığın və Mərkəzi Avropanın "yeni dövlət idarəçiliyinin" ümumi mühitində ortaya çıxmışdır. Konsepsiyaya Avropada iqtisadi tənəzzülün son on ilində yenidən maraq yarandı. Bununla yanaşı, Dünya Bankı və Amerika İnkişaf Bankı tərəfindən aparılan son tədqiqatlarda mədəni irsin davamlı inkişafda əhəmiyyəti qeyd olunmuşdur və tarixi şəhər mərkəzlərinin iqtisadi bərpasında mədəni irsin potensial rolu vurğulanmışdır. Bundan əlavə, iqtisadi artım və mədəni irs sahələrinin turizm üçün istismarı arasında güclü bir əlaqə var, çünki bir çox hallarda turizm əhəmiyyətli iqtisadi qazanc təmin edən gəlir mənbəyidir. Bütün mədəni irs aktivlərinin iqtisadi dəyəri var, baxmayaraq ki, həmişə ölçülmək asan deyil. Buna baxmayaraq, bu iqtisadi dəyər, xüsusilə də şəhər daxilində olan mədəni irs sahələri üçün inkişaf planlaşdırılmasında nəzərə alınmalıdır.

Müəyyən bir müddət ərzində mədəni irs obyektinin ümumi iqtisadi dəyərinin qiymətləndirilməsi, müvafiq dövr ərzində, gözlənilən sayda ziyarətçi sayının proqnozuna əsaslanır. Xüsusilə, Y_t ili üçün mədəni miras obyektinin S_i -nin (TEV_{it}) ümumi iqtisadi dəyəri Y_t (DEV_{it}) üçün S_i -nin birbaşa iqtisadi dəyəri ilə Y_t (IEV_{it}) üçün S_i -nin dolayı iqtisadi dəyərinin cəmidir.

DEV_{it} Y_t zamanı S_i -nin gözlənilən gəliridir və bu, Y_t ili üçün S_i -də gözlənilən biletin qiyməti ilə gözlənilən ziyarətçi sayının hasilindən alınan nəticədir.

DEV_{it} xalis cari dəyəri T_{start} ilindən T_{end} ilinə qədər müəyyən gəlir dərəcəsi (r) üçün aşağıda verilmişdir:

$$DEV_{NPV} = \sum_{T_{start}}^{T_{end}} DEV_{it} / (1 + r)^t$$

IEV S_i -nin yerləşdiyi ərazidə Y_t ili üçün gözlənilən ziyarətçi sayının yaratdığı sahələrarası sosial-iqtisadi təsirlərindən yararlanır. Bu, S_i mədəni miras obyektinin hər hansı bir mədəni miras obyektinin turistlər üçün məşhur və cəzbedici hala gətirmək üçün böyük ölçüdə fayda gətirdiyinə əsaslanır. Buna görə də bu marka təsiri S_i ərazisində ziyarətçilər tərəfindən yaratılan dolayı dəyərdən yararlanır. Bu mənada IEV_{it} Y_t zamanı müvafiq ərazidə gözlənilən ziyarətçinin gözlənilən həcmindən xərçidir. Y_t ili üçün IEV_{it} S_i ərazisində gözlənilən ziyarətçi sayının S_i bölgəsindəki orta hesabla qalma müddətinin hasili bu ərazidə ziyarətçi başına gündəlik orta hesabla xərcləmə ilə hasili nəticəsində əldə edilir.

IEV_i xalis cari dəyəri T_{start} ilindən T_{end} ilinə qədər müəyyən gəlir dərəcəsi (r) üçün aşağıda verilmişdir:

$$IEV_{NPV} = \sum_{T_{start}}^{T_{end}} IEV_{it} / (1 + r)^t$$

Yuxarıda göstərilən təhlillərə əsasən, mədəni irs sahəsinin S_i , t ilindən T ilədək olan ümumi xalis iqtisadi dəyəri aşağıdakı kimidir:

$$TEV_{NPV} = DEV_{NPV} + IEV_{NPV}$$

Müxtəlif mədəniyyətlərlə tanış olmaq, onlar barədə məlumat almaqla bağlı insanların maraqları mədəni turizm yaratmışdır. Mədəni turizmin, ölkəni ziyarət edən turist sayının, ölkənin turizmdən əldə etdiyi gəlirin və ÜMM dərəcəsi ilə yaxından əlaqəli olduğu məlumdur. Mədəni irs nümunələri ilə zəngin olan ölkələr çox sayda turisti cəlb edir, bununla əlaqədar daha çox turizm gəliri əldə edirlər və nəticədə ÜDM-in dərəcələri daha yüksəkdir.

Ölkələrin malik olduğu mədəni və təbii irs təkcə milli kimlik və ilham mənbəyi deyil, həm də davamlı inkişaf üçün əsas hərəkətverici vasitədir. UNESCO Ümumdünya mədəni irs mərkəzi bir neçə il ümumdünya mədəni irs siyahısının iqtisadi təsirləri ilə bağlı məsələlər üzrərində çalışmışdır. İqtisadi, təbii və mədəni irs arasındakı qarşılıqlı əlaqələri araşdırmaq üçün tədqiqatlara başlanılmış, konfrans və seminarlarda iştirak edilmişdir. Bununla yanaşı, ümumdünya mədəni irs siyahısı ilə iqtisadi inkişaf arasındakı əlaqəni araşdıran tədqiqatçılar, universitetlər və maraqlı tərəflər tərəfindən bir sıra tədqiqatlar aparılmışdır. Aparılmış araşdırmalar göstərir ki, ümumdünya mədəni irs statusu böyük sosial-iqtisadi təsir göstərə bilər. Məsələn, 2015-ci ildə nəşr olunmuş hesabatda Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığının UNESCO üzrə Milli Komissiyası Şotlandiyada UNESCO ilə birgə həyata keçirilmiş layihələr çərçivəsində 2014-cü ilin aprel ayından 2015-ci ilin may ayına qədər təxminən 10.8 milyon funt-sterlinq məbləğində gəlirin əldə edilməsi göstərilmişdir.

Ümumdünya mədəni irs siyahısına daxil edilmiş obyektlərin ölkə iqtisadiyyatına verdiyi fayda həmin bu obyektlərin marjinal effektin həmin ölkəyə gələn xarici turistlərdən gələn orta hesabla daxilolmalara (xərclərin) hasili ilə əldə edilir. Çünki alıcılıq qabiliyyəti və səyahət xərcləri xərcləri fərqlidir və orta gəlirlər ölkələrə görə dəyişir və bununla da dünya irsi obyektlərindən daxilolmalar da dəyişməkdədir. Məsələn, Avstraliyanın UNESCO ümumdünya mədəni irs siyahısına daxil edilmiş 19 obyekt var və bu obyektlərin xarici turist axımına marjinal təsiri təxminən 375.000-dir. Bununla yanaşı, xarici turistlərdən gələn orta hesabla daxilolmalar olduqca yüksəkdir və adambaşına 4990 ABŞ dolları təşkil edir. Ümumdünya mədəni irs siyahısına yeni daxil olmuş obyektlərdən gəlməyi proqnozlaşdırılan daxilolmalar təxminən 1781 milyon ABŞ dolları təşkil edir. Beləliklə, dünya irsi hesab edilən obyektlərə malik olan ölkələrin səlahiyyətli orqanları təkcə nəticəyə deyil, eyni zamanda, UNESCO ümumdünya mədəni irs siyahısına daxil edilmiş obyektlərin verdiyi iqtisadi faydanı qiymətləndirmək metoduna, həm də bu obyektlərin mühafizəsinin büdcəsinə də müraciət edə bilərlər. 2011-ci ildə UNESCO ümumdünya mədəni irs siyahısına daxil edilmiş obyektlərdən gələn daxil olmalar aşağıdakı kimi göstərilmişdir:

AUDİT 2020, 4 (30), səh.45-55.

AUDIT 2020, 4 (30), pp. 45-55.

Table 7

Contribution of newly-inscribed WHSs in 2011.

Newly-inscribed WHSs in 2011	Type	Country	# of WHSs	Marginal effect of WHSs (1000) (A)	Average receipt (USD) (B)	Contribution of WHSs (million USD) (A) × (B)
In-sample countries						
• Petroglyphic Complexes of the Mongolian Altai	C	Mongolia	3	975	616	600
• Coffee Cultural Landscape of Colombia	C	Colombia	7	488	1244	620
• Selimiye Mosque and its Social Complex	C	Turkey	10	488	965	480
• The Persian Garden	C	Iran	13	357	1136	405
• Hiraizumi (Temples, Gardens and Archaeological Sites Representing the Buddhist Pure Land)	C	Japan	16	357	1846	659
• Ogasawara Islands	N	Japan	16	357	1846	659
• Ningaloo Coast	N	Australia	19	357	4990	1781
• Fagus Factory in Alfeld	C	Germany	36	475	1959	931
• The Causses and the Cévennes, Mediterranean agro-pastoral Cultural Landscape	C	France	37	475	763	362
• West Lake Cultural Landscape of Hangzhou	C	China	41	475	838	398
• Cultural Landscape of the Serra de Tramuntana	C	Spain	43	475	1141	542
• Longobards in Italy. Places of the Power (568–774 A.D.)	C	Italy	47	475	970	461
Out-of-sample countries						
• Cultural Sites of Al Ain (Hafit, Hili, Bidaa Bint Saud and Oases Areas)	C	United Arab Emirates	1	975	1032	1006
• Historic Bridgetown and its Garrison	C	Barbados	1	975	2162	2108
• Archaeological Sites of the Island of Meroe	C	Sudan	2	975	712	694
• León Cathedral	C	Nicaragua	2	975	358	349
• Wadi Rum Protected Area	M	Jordan	4	580	916	531
• Residence of Bukovinian and Dalmatian Metropolitans	C	Ukraine	5	580	209	121
• Ancient Villages of Northern Syria	C	Syrian Arab Republic	6	580	621	360
• Fort Jesus, Mombasa	C	Kenya	6	580	807	468
• Kenya Lake System in the Great Rift Valley	N	Kenya	6	580	807	468
• Saloum Delta	C	Senegal	6	580	542	314
• Citadel of the Ho Dynasty	C	Vietnam	7	488	814	405
• Konso Cultural Landscape	C	Ethiopia	9	488	3391	1689

1. C: cultural site, N: natural site, M: mixed site.

2. Missing data of tourist arrivals in 2009: Iran, Ethiopia (replaced by 2008 data), Senegal (replaced by 2007 data), United Arab Emirates (replaced by 2005 data).

Dünyada ən çox turist cəlb edən ölkələr və bu ölkələrin UNESCO-nun ümumdünya mədəni irs siyahısına daxil edilmiş obyektlərinin sayı paraleldir.

2015-ci ildən etibarən dünyada ən çox sayda turist cəlb edən və eyni zamanda, siyahıda ən çox mədəni miras nümunələrinin olduğu ölkələr bunlardır:

– Chartres kafedralı, Mont Saint Michel abbatlığı, Versal Sarayı və bağı, Vezere Vadisində yerləşən mağaralar, Vezelay kilsəsi və təpəsi, Amen kafedralı, Arles şəhərində yerləşən Roma İmperiyasının qalıqları, Fontenay Sistersiyən Monastırı, Fontenblo sarayı və bağı və s. kimi, ümumlikdə, 37 tarixi və mədəni abidələri ilə UNESCO ümumdünya mədəni irs siyahısında olan Fransa hər il dünya üzrə ən çox turist cəlb edən ölkələrdən biridir.

– Mesa Verde Milli Parkı, Çako Mədəniyyəti Milli Tarix Parkı, Azadlıq heykəli və s. kimi 10 tarixi və mədəni məkanları ilə UNESCO ümumdünya mədəni irs siyahısında olan ABŞ ən çox turistləri cəlb edən ölkələr sırasında 2-ci yeri tutur.

– Ming və Qing sülalələrinin Pekin və Şanxayda yerləşən sarayları, Xian – ilk Çin imperatorunun məzarının yerləşdiyi abidə, Moqao mağaraları, Böyük Çin səddi, Dazu Qayaüstü Təsvirləri və s. kimi 34 mədəni-tarixi abidələrlə UNESCO ümumdünya mədəni irs siyahısında olan Çin ən çox turistləri cəlb edən ölkələr sırasında 3-cü yeri tutur.

– Altamira mağarası, Əlhambra sarayı, Kordova tarixi mərkəzi, Burgous kafedralı və s. kimi tarixi-mədəni abidələri kimi 44 tarixi-mədəni abidələrlə UNESCO ümumdünya mədə-

ni irs siyahısında təmsil olan İspaniya ən çox turistləri cəlb edən ölkələr sırasında 4-cü yeri tutur.

– Valcamonica qayaüstü rəsmlər, tarixi Roma və Florensiya şəhərləri, Piazza del Duomo, Le Strade Nuove və Palazzi dei Rolli, Agrigento antik şəhər və s. kimi 47 tarixi-mədəni abidələr UNESCO ümumdünya mədəni irs siyahısında təmsil olan İtaliya ən çox turistləri cəlb edən ölkələr sırasında 5-ci yeri tutur.

Mədəni turizmlə maraqlanan turistlər digər turistlərlə müqayisədə daha çox pul vəsaiti xərcləyirlər. Turizmin bu növü ilə maraqlanan turistin gündəlik xərci orta hesabla 60-70 avro olarkən digər turistin (dəniz-qum-günəş) isə 30-40 avro təşkil edir. Mədəni turizm üzrə turist tərəfindən edilən xərclərin 35 faizini muzey ziyarətləri, 30 faizini yerli bədii-incəsənət fəaliyyətləri və mədəni tədbirlər, 35 faizini isə tarixi şəhərlərin qalıqları və əsərləri təşkil edir.

Bir bölgəyə mədəni turizmin iqtisadi cəhətdən gətirdiyi faydanın ən önəmli nümunəsi kimi Şotlandiyanın Qlasqo şəhəridir. Belə ki, 1990-ci ildə Avropanın mədəniyyət paytaxtı seçildikdən sonra şəhərin və ölkənin mədəni kimliyini ön plana çıxardan, şəhərsalma layihələri və dövlət-özəl sektorun əməkdaşlığı çərçivəsində Şotlandiyanın Qlasqo şəhəri Avropanın ən önəmli şəhərinə çevrilmişdir.

NƏTİCƏ

Turizmin inkişafının, bölgələrdəki və ətrafındakı turizmdən fərqli təsirin təbiəti və dərəcəsi və bunların səbəbləri də daxil olmaqla dünya irsi obyektlərinə necə təsir göstərdiyinə dair anlayışımızda boşluq mövcuddur. Bunu daha yaxşı başa düşmək üçün fərqli faktorların (turizm sənayesinin, turistlərin, yerli hakimiyyət orqanlarının) bu cür təsirlərə kömək etdiyini və bu qruplardan hansının dəyişikliklərin hərəkətverici qüvvəsi ola biləcəyi barədə daha aydın təsəvvürə malik olmaq lazımdır. Bu boşluqları nəzərə alaraq, mövcud problemləri aradan qaldırmaq üçün ümumdünya irsi statusu və mexanizmlərdən necə səmərəli şəkildə istifadə olunmasını müəyyənləşdirmək vacibdir.

Turizm sferasının inkişafı UNESCO ümumdünya mədəni irs siyahısına daxil edilmiş obyektlərə iki cür- müsbət və mənfi təsirləri mövcuddur və bu təsirlərin hər birinə ayrılıqda nəzər salmaq.

Turizmin müsbət təsirləri (imkanlar). Turizmin UNESCO ümumdünya mədəni irs siyahısına daxil edilmiş obyektlərində inkişafı davamlı şəkildə planlaşdırılan və idarə olunan zaman daha faydalı ola bilər. Ətraf mühitin mühafizəsi mexanizmləri mövcud olduqda, sosial, iqtisadi və ekoloji fayda əldə edilir və turizm planlaması dünya irsi hesab olunan obyektin idarə planlaması ilə inteqrasiya olunur. Məsələn, turizm inkişafından əldə olunan iqtisadi mənfəətlər çox vaxt dünya irsi sayına obyektin idarə olunması üçün mühümdür və mühafizə, monitoring fəaliyyətlərində istifadə olunur.

Turizmin mənfi təsirləri (təhlükələr). Turizmin inkişafının mənfi təsirlərinə gəldikdə bəzi ümumi tendensiyalar barədə xəbərdarlıq edildi. Ziyarətçilərin artan sayı ilə yaranmış təzyiqlər dünya irsi statusu ilə əlaqədar əsas məsələlərdən biri hesab olunur və xüsusilə artımlar planlaşdırılmamış və ya çox sürətli olduqda həmin dünya irsi məkanlarının infrastukturunun

və idarəetmə sistemlərinin yaranmış bu vəziyyətin öhdəsindən gəlmək potensialından kənara çıxmaqla çox ciddi problemlərin yaranmasına səbəb ola bilər. Turist sayının sürətlə artması, xüsusilə, bu dünya irsi sayılan obyektin rəhbərliyi tərəfindən nəzərə alınmadığı halda, obyektin ilk növbədə siyahıda qeyd edilən dəyərlərini təhdid edir. Ziyarətçi sayındakı artımla əlaqədar olaraq yaranacaq intensiv nəqliyyat sıxlığı, infrastrukturun inkişafı, ətraf mühitin çirklənməsi və s. kimi fiziki dəyişikliklər, eləcə də turistlər tərəfindən yaranan vandallıq, narahatlıq kimi ciddi təsirlər mövcuddur.

Mədəni irs. Real dəyəri baxımından bu dəyəri ifadə edən əhəmiyyətli bazarların mövcud olmaması ilə əlaqədar olaraq tarixi mirasın iqtisadi qiymətləndirilməsi mühüm bir problemdir. Bu nəticə iki əsas səbəbə də əsaslanır: birincisi, tez-tez tarixi mirasdan əldə edilən xidmətlərin birbaşa dəyəri ictimai malların və ya onların törəmə vəziyyətinin xüsusiyyətlərinə görə kifayət qədər qeydə alınmır; ikincisi, ictimai dəyəri və ya milli kimlik əlaməti olaraq hesab edilən irs ilə əlaqədar faydalar hətta ödənişli bir ifadə edilsə belə bazarda realizə edilə bilməz.

UNESCO-nun ümumdünya mədəni irs siyahısına daxil edilmiş obyektlərin mövcudluğu ölkə ərazisinə xarici turist axının artmasına əhəmiyyətli dərəcədə müsbət təsir göstərir. Buna görə də bu cür obyektlərə malik olmaqla ölkə təkcə mədəni cəhətdən qazanc əldə etmir, təbii ehtiyatların davamlı şəkildə qorunmağa nail olmur, həm də turizm iqtisadiyyatının da inkişafı üçün də əlverişli şərait yaradır. Bu iki məqsəd bir-birinə zidd deyil, əksinə tamamlayıcıdır. Çünki ölkənin tarixi, mədəni və təbii irsinin mühafizəsinin davamlılığını təminin etmənin yeganə yolu UNESCO ümumdünya mədəni irs siyahısına daxil edilmiş obyektlərdən əldə edilən turizm gəlirləri vasitəsilə həyata keçirilir. Beləliklə, həm turist sayı və dünya irsi sayılan obyektlərə malik olmaq arasında, həm də turizm sferasındakı ixtisalaşma dərəcəsi ilə uzunmüddətli ÜDM-nin artımı arasında müsbət qarşılıqlı əlaqə mövcuddur.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Бабкин А.В. Специальные виды туризма. «Феникс», Ростов-на-Дону 2008, 252 стр.
2. Квартальнов В.А. Туризм “Финансы и Статистика”- Москва 2006 335 с.
3. Batman O., Turkey O., Ulama Ş. Turizmde politika ve stratejiler. İstanbul, Değişim yayınlar, 2018, 392 s.
4. Çeken H. Turizm ekonomisi. “Detay yayıncılık”, Ankara 2014, 216 s.
5. Karagöz D., Hale Ç. Turizm pazarlaması. “Anadolu universitesi” 2013, 212 s.
6. Issues in cultural tourism” M. Smith . - 3th ed. - London : Routledge , 2016. – 288 p.
7. Hargrove C. Cultural Tourism: Attracting Visitors And Their Spending. The USA, 2014, 28 p.
8. Neyi, Niçin, Nasıl Korumalıyız?. Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014, 188 s.
9. Prof. Dr. N.Насиоğlu. Turizm Pazarlaması, Nobel Yayınları, 2015. 152 s.
10. Yrd. Doç. N.Karabıyık Yerden. Kültür pazarlaması, Türkmen Kitabevi, 2017, 176s.

*Мусаев Акиф Фархад оглы,
доктор экономических наук, профессор,
член-корреспондент НАНА,
Начальник отдела «Математических обеспечений
экономических исследований» НАНА ,
Адрес: пр. Г.Джавида 115, AZ1143, Баку, Азербайджан
E-mail: akif.musayev@gmail.com;*

*Гаджиева Эльмира Низами кызы, докторант,
Азербайджанский Университет Туризма и Менеджмента,
Туристическая программа Азербайджан-Австрия, координатор,
Адрес: ул. К.Рагимова 822/23, AZ 1072, Баку, Азербайджан,
E-mail: e.hajiyeva@atmu.edu.az
© Мусаев А.Ф., Гаджиева Э.Н., 2020*

ТУРИЗМ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИКУ НА ОБЪЕКТАХ, ВКЛЮЧЕННЫХ В СПИСОК ВСЕМИРНОГО НАСЛЕДИЯ ЮНЕСКО

Р Е З Ю М Е

Цель исследования - изучить туризм и его влияние на экономику на объектах, включенных в список всемирного наследия ЮНЕСКО.

Методология исследования - сравнительный анализ, синтез, методы расчета (ВВП).

Практическая значимость исследования - ЮНЕСКО в настоящее время изучает влияние внедрения памятников, включенных в мировое культурное наследие, на мировую экономику.

Результат исследования - туризм обладает способностью напрямую влиять на социально-экономическое воздействие на объекты мирового культурного наследия ЮНЕСКО.

Оригинальность и научная новизна исследования - изученные проблемы и многие факты, особенно влияние памятников ЮНЕСКО на экономику Азербайджана, как известно, тесно связаны с культурным туризмом, количеством туристов, посещающих страну, доходами от туризма и ВВП страны.

Ключевые слова: туризм, культурный туризм, Список всемирного наследия ЮНЕСКО, экономические последствия.

Akif Farhad Musayev
D.Sc. (Econ.), Professor,
Correspondent Member of ANAS,
Head of Department of Mathematical Provision
of Economic Research of ANAS,
Address: H.Javid ave. 115, AZ1143, Baku, Azerbaijan,
E-mail: akif.musayev@gmail.com

Elmira Nizami Hajiyeva, Ph.D. student,
Azerbaijan Tourism and Management University,
Azerbaijan-Austrian Tourism Programme, coordinator,
Address: K.Rahimov 822/23, AZ 1072, Baku, Azerbaijan,
E-mail: e.hajiyeva@atmu.edu.az
© A.F.Musayev, E.N Hajiyeva, 2020

TOURISM AND ITS IMPACT ON THE ECONOMY AT THE OBJECTS INSCRIBED UNESCO WORLD HERITAGE LIST

A B S T R A C T

The purpose of the research is to study tourism and its impact on the economy at sites included in the UNESCO World Heritage List.

The methodology of the research - comparative analysis, synthesis, calculation methods (GDP)

The practical importance of the research - UNESCO is currently studying the impact of the introduction of monuments included in the world cultural heritage on the world economy.

The results of the study is that tourism has the ability to directly influence the socio-economic impact on the UNESCO World Cultural Heritage sites.

The originality and scientific novelty of the research - the problems studied and many facts, especially the impact of UNESCO monuments on the economy of Azerbaijan, are known to be closely related to cultural tourism, the number of tourists visiting the country, tourism income and the country's GDP.

Keywords: tourism, cultural tourism, UNESCO World Heritage List, economic impact.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
13.10.2020

Təkrar işlətməyə göndərilmişdir:
21.10.2020

Çapa qəbul olunmuşdur: 26.10.2020

Дата поступления статьи в редакцию: 13.10.2020

Отправлено на повторную обработку: 21.10.2020

Принято к печати:
26.10.2020

The date of the admission of the article to the editorial office: 13.10.2020

Send for reprocessing: 21.10.2020

Accepted for publication: 26.10.2020